

УДК 347.459.3

ХАРАКТЕРИСТИКА СТОРІН ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ОСОБЛИВИЙ СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД» У ДОГОВОРІ ЗБЕРІГАННЯ ЦІННОСТЕЙ У БАНКУ

Найдьон А.В., здобувач
кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
викладач кафедри спеціально-правових дисциплін
Черкаський факультет Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена характеристиці особливостей сторін у договорі зберігання цінностей у банку та співвідношенню поняття «спеціальний суб'єкт» та «особливий суб'єктний склад» договору.

Ключові слова: зберігання цінностей, сторона договору, особливий суб'єктний склад, спеціальний суб'єкт, обов'язкові ознаки сторони.

Стаття посвячена характеристиці особливостей сторін в договорі зберігання цінностей в банку та співвідношенню понять «спеціальний суб'єкт» і «особливий суб'єктний склад» договору.

Ключевые слова: хранение ценностей, сторона договора, особый субъектный состав, специальный субъект, обязательные признаки стороны.

Naidon A.V. DESCRIPTION OF THE PARTIES AND DEFINITION OF SPECIAL SUBJECT IN THE CONTRACT DEPOSIT BOX AT THE BANK

The article is devoted to the characteristic features of the parties in the contract deposit box at the bank and the ratio of the term "special subject" and "special subjective part" of the contract.

Key words: custody, party to the contract, special subjects, special subject, mandatory signs parties.

Постановка проблеми. Сторони у договорі зберігання цінностей у банку суттєво відрізняються за ознаками та вимогами, яким вони мають відповідати для того, щоб стати суб'єктами цього договору. Для більшості учасників цивільних правовідносин не суттєва різниця між визначеннями «спеціальний суб'єкт» та «особливий суб'єктний склад», більш того, ці поняття вважаються тотожними. Важливим є саме виокремлення таких ознак, які б однозначно вказували на віднесення суб'єкту до спеціального. Чітка характеристика дозволила у певних видах договорів при характеристиці застосовувати до сторін, наділених спеціальними ознаками, коректну назву. Питання такого співвідношення та його застосування взагалі є дискусійним, таким, що потребує законодавчої розробки.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженням поняття суб'єктний склад опосередковано займалися Є. Харитонов, Н. Кузнецова, О. Дзера. Проте їхні праці були у більшості спрямовані на визначення загального поняття «суб'єкт цивільних правовідносин» та поняття «особливий суб'єктний склад» як один із його видів. Питання використання терміну «спеціальний суб'єкт» у цивільному праві є дуже спірним та неоднозначним, науковці, що займалися дослідженням суміжних питань, не досягнули з цього приводу єдиної думки.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності застосування в цивільному праві терміну «спеціальний суб'єкт» паралельно із терміном «особливий суб'єктний склад».

Виклад основного матеріалу. У підручнику цивільного права наведено таке визначення: «Суб'єктами правовідносин (суб'єктами права) є учасники (сторони) правовідносин, пов'язані взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками» [1, с. 247]. Коли питання стосується загального визначення, хто саме є суб'єктом у цивільному праві, як правило, питань не виникає, проте вони з'являються при визначенні їх у конкретному правовідношенні. Дійсно, суб'єктами правники називають фізич-

них та юридичних осіб, що беруть участь у правовідносинах, мають певні права та виконують певні обов'язки.

Первинним суб'єктом, звичайно, була фізична особа, яка задовольняла свої потреби, укладаючи примітивні договори, що базувались на задоволенні інтересу шляхом виконання простих однотипних дій «ти мені – я тобі». Для задоволення особистих немайнових та майнових інтересів, що вимагали більших зусиль та взаємодопомоги, люди почали об'єднуватися у групи, фактично це й було першим кроком до виникнення юридичних осіб. На сьогоднішній день як фізичні, так і юридичні особи для укладення будь-якого цивільно-правового договору повинні відповідати обов'язковим ознакам.

Фізична особа повинна мати належний правовий статус (ім'я, громадянство, місце проживання, стать, сімейний стан) та мати повну цивільну дієздатність (за певних винятків). Що ж до юридичної особи, то вимоги до них серйозніші, що не є випадковістю, адже їхні правові можливості та відповідальність теж якісно відрізняються у порівнянні із фізичною особою.

Юридична особа стає суб'єктом цивільних правовідносин, якщо це організація, створена та зареєстрована в законному порядку, має відокремлене майно, є правосуб'єктною, здатна нести відповідальність за своїми зобов'язаннями та у разі порушень може бути позивачем або відповідачем у суді.

У цивільному законодавстві поняття спеціального суб'єкту не існує, такий поділ характерний для кримінального права та процесу. У ч. 2 ст. 18 Кримінального кодексу України (далі – КК України) вказується: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [2], таким чином кримінальне законодавство нашої країни розділяє відповідальність за суб'єктивним складом на загальну та спеціальну. Спеціальну кримінальну відповідальність можуть нести тільки особи, наділені

конкретними обов'язковими ознаками, оскільки й вчинити такого роду злочини можуть лише вони (ст. 139 КК України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником», ст. 367 КК України «Службова недбалість», ст. 403 КК України «Невиконання наказу»).

Цивільне право, ґрунтуючись на диспозитивному методі, надає учасникам правовідносин велику кількість можливостей поведінки, і зазвичай ці суб'єкти не обтяжені обов'язками, а наділені правами, проте договір зберігання цінностей у банку належить до тієї невеликої групи договорів, що мають певні обов'язкові умови/ознаки щодо сторін. Ознаки спеціального суб'єкту – це додаткові ознаки, що уточнюють чи доповнюють загальні ознаки суб'єкту, проте у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) статті, що присвячені «спеціальному» суб'єкту, відсутні. Правники іноді використовують поняття «особливий суб'єктний склад» але воно не охоплює всіх необхідних ознак.

У ст. 2 ЦК України вказано, що «учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права» [3]. Зрозуміло, що в одній статті неможливо охарактеризувати всі суб'єкти чи охопити всі їхні ознаки, тому законодавець розподілив сторони за принципом поділу на приватних осіб та суб'єктів публічного права. У цивілістичній та суміжній із нею господарській літературі під поняттям «особливий суб'єктний склад» здебільшого розуміються суб'єкти підприємницької діяльності, але такий поділ є недосконалим [4, с. 86]. Так, до особливого суб'єктного складу потрібно віднести такі суб'єкти.

1) Відповідно до ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» сторонами у договорі повинні бути обов'язково вітчизняний суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності та іноземний контрагент, тобто обов'язкова прив'язка до резиденства, а не тільки до підприємницької діяльності [5].

2) Ст. 324 ЦК України передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентальної шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, тобто власником вказаних об'єктів може бути тільки народ України, в цьому випадку особливим суб'єктом стає не за ознакою підприємництва.

3) В ч. 2 ст. 326 ЦК України, де йдеться про право державної власності, вказано, що від імені та в інтересах України право власності здійснюють, відповідно, органи державної влади, що теж говорить нам про конкретизований суб'єкт, що не займається підприємницькою діяльністю, але належить до спеціальних.

Це ж стосується ст. ст. 327, 374, 698, 712–714, 787, 865, 875 ЦК України, в яких чітко зазначені ознаки, яким повинен відповідати суб'єкт, щоб стати стороною певного договору.

Договір зберігання сам по собі дуже різноманітний та має велику кількість підвидів. ЦК України у ст. 936 дає визначення цього договору, згідно з яким «одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яка передана їй другою стороною (поклажадавцем), і повернути її поклажадавцеві у схоронності», а вже у ч. 2 ст. 936 ЦК України є натяк на поділ договору

зберігання саме за принципом суб'єктів: «Договором зберігання, в якому зберігачем є особа, що здійснює зберігання на засадах підприємницької діяльності (професійний зберігач)». Таким чином, законодавець вказує на те, що є зберігачі з особливим статусом – суб'єкти підприємницької діяльності та ті, які є зберігачами без такого статусу.

Договір зберігання цінностей у банку відноситься до спеціальних видів зберігання, а тому і наділений великою кількістю лише йому властивих ознак, в тому числі і з приводу суб'єкта.

В ч. 1 ст. 969 ЦК України засвідчується: «Банк може прийняти на зберігання», цим чітко визначено, що зберігачем може бути тільки один суб'єкт – банк. Зрозуміло, що банк є особливим суб'єктом, діяльність якого регулюється спеціальним законом України «Про банки і банківську діяльність» [5].

Стаття 1 вказаного вище закону дає таке визначення: «Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків». Для того щоб зареєструвати таку юридичну особу, як банк, потрібно пройти досить велику кількість реєстраційних процедур, перевірок, а тому банк абсолютно справедливо належить до групи особливих суб'єктів.

Крім того, що до банку пред'являються всі вимоги, необхідні для створення та реєстрації юридичної особи, він має ще й поглиблено відповідати певним вимогам, потрібним для створення саме банку.

Так, у гл. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» є стаття, що наводить досить широке коло осіб, що можуть бути засновником банку: «Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів» (ст. 14 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Тобто, заснувати банк здатний кожний, хто має матеріальну спроможність, бажання та відповідає загальним умовам, що пред'являються до юридичних осіб. Невеличкі обмеження, зазначені в ч. 4 ст. 14 Закону України «Про банки і банківську діяльність» («учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації»), насправді суттєво не обмежують можливості суб'єктів у прагненні заняття банківською діяльністю, а лише якісно його обґрунтовують.

Проте привертають до себе увагу ч. 2 та ч. 3 тієї ж статті вказаного вище закону, в яких вказано: «Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан. Учасники банку – засновники банку, акціонери банку, який є публічним акціонерним товариством, і пайовики кооперативного банку. Вимоги щодо ділової репутації та задовільності фінансового стану засновників та осіб, які набувають істотної участі у банку, встановлюються Національним банком України» [6].

Зазначена ознака є основною, що якісно відрізняється та беззаперечно належить до особливих ознак в оцінці суб'єктів, що мають бажання надавати банківські послуги, а отже, автоматично відносить до особливого суб'єктного складу договір зі зберігання цінностей банком [7, с. 412]. Визначення ділової репута-

ції, звичайно, належить до оціночного поняття, і чіткі критерії проведення такої оцінки відсутні. У ст. 17 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вказано, що особа, яку уповноважив засновник юридичної особи, який має намір здійснювати банківську діяльність, крім інших передбачених законом документів, для погодження статуту цієї особи подає документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію самого засновника, а для засновника – юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради. А вже у ст. 2 цього ж закону дається пояснення, що «ділова репутація – відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи».

Проте немає критеріїв – та й чи можуть вони бути? – для визначення «порядності» чи управлінських здібностей. На нашу думку, така невідзначеність цілком прийнятна для Національного банку України, оскільки дає змогу робити великі похибки при віднесенні засновників до тих, що відповідають вимогам про ділову репутацію, і до тих, які неналежно використовують професійні здібності, порушують ділову етику. Дивним є й те, що не існує в Українському законодавстві морального кодексу чи іншого нормативно-правового акту, в якому б йшлося про обов'язкові до виконання моральні норми, проте оцінка таких якостей існує, більш того, вона закріплена законодавчо.

Чим керуватись при характеристиці? Кодексу етичної поведінки банківського працівника немає, а якщо людина, що планує стати засновником банку, за освітою є юристом, то оцінювати потрібно не за встановленими правилами професійної етики юриста, а все ж економіста? Як взагалі можна оцінити, наскільки людина є порядною, запитувати у підлеглих чи партнерів? Можливо, перевіряти, чи не було порушень законодавства цією особою, але ж тоді коректніше говорити не про «порядність», а про законслухняність і не виводити такий параметр до особливих, адже всі особи не повинні порушувати закону.

Питання щодо професійних якостей теж має безліч питань, якщо мається на увазі тільки освіта, то чому ця умова зазначається, як «професійні здібності», а не «наявність повної вищої освіти»? Крім того, хто може надати висновки про професійні здібності: керівництво, високопосадовці чи, можливо, стартапери (компанія, що має певну бізнес-ідею і хоче розвинути її незалежно від сфери діяльності)? Відсутність конкретних критеріїв, що пред'являються до осіб, які мають бажання надавати банківські послуги в нинішній час, є величезним кроком назад, адже принципами Європейського світу є відкритість, доступність, чіткість у питаннях, що стосуються фінансів. В економічно розвинених країнах кількість нормативно-правових актів щодо банківських правовідносин у порівнянні з Україною значно більша та має велику історію. Так, основному закону Швейцарії «Про банківську діяльність» цього року виповнилось 82 роки, але банківська система Швейцарії є взірцем надійності та престижу [8]. Діяльність банків суворо контролюється і лише декілька років тому, вимоги до банків у певних питаннях (тих,

що не стосуються відповідності засновників та учасників) було лібералізовано, проте беззаперечним залишилось дотримання відкритих чітких правил.

Саме Швейцарія сформулювала правила, які носять назву «знай свого клієнта» і полягають в етиці поведінки банківських працівників до клієнтів та, звичайно, між собою.

Також у 2012 році Швейцарський Національний банк опублікував «етичний кодекс працівника банку». Якщо б в Україні був такий кодекс, то питання щодо особливого суб'єктного складу в банківських договорах зникло б. Єдиний прийнятний з юридичної точки зору крок, зроблений Україною на шляху до налагодження проєвропейських банківських норм, є ратифікація у 2001 році документа «Належне ставлення банків до клієнтів (стандарти Базельського комітету банківського нагляду)» від Банку Міжнародних розрахунків [11].

В Сполучених Штатах Америки питання банківської діяльності присвячено велику кількість законодавчих актів, більше 20 законів та близько сотні підзаконних нормативно-правових актів. Всі ці акти законодавства характеризуються сталістю та незмінністю, вони складають чітку структуру банківської системи, а тому Америка є однією із найрозвиненіших та економічно забезпечених держав. Хоча в США відсутній єдиний законодавчий акт про банки, це не призводить до плутанини та подвійних стандартів, адже всі норми, що з'являються на рівні штатів без похибок відповідають загальнодержавній політиці, принципам та правилам.

Сьогодні Україна знаходиться у скрутному економічному становищі, та й соціальна напруга з кожним роком збільшується, тому говорити про різкі зміни, особливо в напрямі банківської діяльності неможливо з практичної та юридичної точки зору. Однією з умов Євроінтеграції є відповідність Українського законодавства законодавству провідних країн Європи, особливо це стосується напрямів, що можуть допомогти у піднятті економіки нашої держави. Демократія – це не просто можливість вибору поведінки, це модель життя, що ґрунтується на відкритості, чесності та об'єктивності прийнятих рішень. Для досягнення таких позицій в Україні потрібно вносити якісні зміни у вже існуюче законодавство. Так, потрібно юридично визначити, що є конкретні ознаки, наявність яких призводить до виокремлення суб'єктів в окрему групу – «спеціальний суб'єкт», а не просто особливий суб'єктний склад. Різниця між цими поняттями, на нашу думку, полягає в:

- обов'язковій наявності конкретних ознак сторони договору. У договорі зберігання цінностей у банку суб'єкт є спеціальним, адже зберігачем може виступати тільки банк. Особливим же суб'єкт може бути тільки в тому випадку, якщо ознаки, яким він має відповідати, є лише уточненням до загальних, наприклад, конкретизація щодо статутного капіталу;

- наявності розгалужених проте конкретних ознак, що виокремлюють суб'єкта. Тобто юридична особа – ознака особливого суб'єктного складу, а от юридична особа, яка «на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків» – ознака спеціального суб'єкту;

- договір зберігання цінностей у банку, згідно з § 3 гл. 66 ЦК України, відноситься до спеці-

альних видів зберігання, однією з причин такого розподілу і є ознаки сторони-зберігача, тому цілком логічно віднести цей суб'єкт до спеціальних.

Таким чином, зберігач як сторона у договорі зберігання цінностей у банку охоплює таку сукупність ознак, що дає підстави для виокремлення нового терміну у цивільному праві – «спеціальний суб'єкт» [10, с. 84].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що поняття особливий суб'єктний склад та спеціальний суб'єкт є не тотожними, а суміжними. Чіткі кордони в ознаках дають впевненість стверджувати, що «спеціальний суб'єкт» – це той термін, який беззаперечно повинен бути введений у використання в цивільному праві для договорів, у яких сторона має конкретні, властиві тільки їй ознаки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов Є. Цивільне право України : [підручник] / Є. Харитонов, Н. Саніахметова. – К. : Істина, 2003. – 761 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

3. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. Харитонova, О. Калітенко. – О. : Юридична література, 2004. – 1112 с.

4. Вінник О. Господарське право України: курс лекцій / О. Вінник. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.

5. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

6. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

7. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV // Голос України. – 1999. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.

8. Костюченко О. Банківське право України : [підручник] / О. Костюченко. – 3-тє вид. – К. : Видавництво А. С. К., 2003. – 928 с.

9. Саркісянц О. Банківська таємниця та протидія відмиванню коштів у Швейцарії / О. Саркісянц // Україна фінансова. – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ufin.com.ua/analit_mat/gkr/090.htm.

10. Мережко А. Договір в частині права / А. Мережко. – К. : Юстиніан, 2003. – 176 с.

11. Належне ставлення банків до клієнтів (стандарти Базельського комітету банківського нагляду) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/998_333/card4#History.

УДК 347.68

ПРОБЛЕМИ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У ВІДНОСИНАХ З ВІДУМЕРЛОЮ СПАДЩИНОЮ

Нечаева К.О., юрист
MBH Advocates

У статті проведено дослідження проблеми задоволення судами вимог кредитора за відумерлою спадщиною. Встановлено характер правонаступництва при переході відумерлої спадщини до територіальної громади. Запропоновано авторське визначення порядку задоволення вимог кредиторів спадкодавця територіальною громадою при визнанні спадщини відумерлою. Встановлена наукова необхідність вивчення цієї проблематики для подальшого обґрунтування законодавчих пропозицій при визнанні спадщини відумерлою.

Ключові слова: відумерла спадщина, кредитор, задоволення вимог, спадкування, право власності, цивільний кодекс.

В статье проведено исследование проблемы удовлетворения судами требований кредитора по выморочному наследству. Установлен характер правопреемства при переходе выморочного наследства к территориальной общине. Предложено авторское определение порядка удовлетворения требований кредиторов наследодателя при признании наследства выморочным. Установлена научная необходимость изучения этой проблематики для дальнейшего обоснования законодательных предложений при признании наследства выморочным.

Ключевые слова: выморочное наследство, кредитор, удовлетворение требований, наследование, право собственности, гражданский кодекс.

Nechaieva K.O. PROBLEMS OF UNIVERSAL SUCCESSION IN RELATIONS WITH THE ESCHEAT PROPERTY

The article decides problems of creditor's claims with escheat inheritance in the courts. Succession in the transitions to heirless inheritance territorial community was described hereunder. Author made a definition of the procedure of satisfaction of creditor's requirements in the escheat inheritance. Established the scientific necessity of studying this problem for further study of legislative proposals in the recognition of the inheritance escheat.

Key words: escheat inheritance, creditor satisfaction requirements, inheritance, property law, civil code.

Однією з актуальних проблем судової практики України є відсутність єдиного підходу до порядку задоволення вимог кредиторів при визнанні спадщини відумерлою, зокрема їх чергу, розмір відшкодування. За загальною нормою при спадкуванні до спадкоємця переходять не лише права на майно, що належало спадкодавцеві, а й обов'язки в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Це є проявом принципу

універсальності при спадкуванні. Проте питання задоволення вимог кредиторів при переході відумерлої спадщини у власність до територіальної громади досі є недостатньо розробленим у науці цивільного права, що потребує окремого наукового дослідження.

Метою статті є встановлення порядку задоволення вимог кредиторів спадкодавця за відумерлою спадщиною за принципом універ-